

Tartu Ülikool

Usuteaduskond

Helena Jaska

***Šhita* Eestis usuvabaduse ja loomaõiguste kontekstis**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dr Anu Põldsam

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Juutide toitumisseadused ja <i>šehita</i>	6
1.1 <i>Kašrut</i>	6
1.2 <i>Šehita</i>	12
2. <i>Šehita</i> usuvabaduse kontekstis Eestis	15
2.1 Juudi kogukonna algus Eestis	15
2.2 Esimene iseseisvusperiood.....	17
2.3 Taasiseseisvusaeg	18
3. <i>Šehita</i> loomaõiguste kontekstis Eestis	19
3.1 Esimene iseseisvusperiood.....	19
3.2 Taasiseseisvusaeg	22
Kokkuvõte	25
Kasutatud kirjandus	26
Summary	29

Sissejuhatus

Nüüdisaegses maailmas pööratakse üha suuremat tähelepanu keskkonnaga seotud küsimustele ja probleemidele. Seda nii ülemaailmsel kui ka kohalikul tasandil. Üha enam inimesi – olgu selleks siis Greta Thunberg oma järgijaskonnaga või Eesti metsade saatuse pärast südant valutavad kaasmaalased – tunneb muret inimtegevuse mõju üle meie looduskeskkonnale ja teadvustab oma kohustusi ja võimalusi keskkonna säästmisel. Paljud on valmis selle nimel muutma ka oma igapäevaseid harjumusi, sealhulgas toitumist, loobudes näiteks loomsete toodete tarbimisest. Nii nagu inimestel, nii on ka loomadel õigused ja neid võetakse üha tõsisemalt.

Samas võib meie arusaam loomade õigustest minna vastuollu meie arusaamaga inimeste õigustest. Seda eriti siis, kui omavahel põrkuvad usuvabadus ja loomade õigused – kuidas ühitada inimese vabadust praktiseerida oma religiooni, mille osaks on islami ja judaismi puhul ka loomade rituaalne tapmine, loomade õigusega piinavabale kohtlemisele? Just see küsimus ajendas mind kirjutama ka lõputööd „*Šehita* Eestis usuvabaduse ja loomaõiguste kontekstis“, mis keskendub loomade rituaalsele tapmisele judaismis ehk *šehita*'le ja selle regulatsioonile Eestis, mida on seni väga vähe uuritud. Selline teemapüstitus võiks aidata heita valgust erinevate õiguste ja vabaduste vahel tekkida võivatele konfliktidele ning suurendada inimeste teadlikkust selles küsimuses.

Minu uurimistöö **eesmärgiks** on anda ülevaade loomade rituaaltapmisest judaismis (*šehita*) ning sellesse suhtumisest ja selle õiguslikust regulatsioonist Eestis esimese iseseisvusperioodi ajal ja praegu. Vaade ajalukku annab parema arusaamise tänaste suhtumiste ja otsuste tagamaadest.

Uurimismeetodeid on töös kasutatud mitmesuguseid. Alguses annan referatiivselt ülevaate peamistest töös käsitletavatest mõistetest nagu *kašrut*, *šehita*, *tsa'ar ba'ale haim*, nende tähendusest ja ajaloolisest taustast. Seejärel tutvustan samal viisil juudi kogukonna ajalugu Eestis esimesel ja teisel iseseisvumisperioodil ning pärast seda käsitlen seda teise külje alt, võrdlevalt läbi loomaõiguste konteksti erinevate allikate põhjal, tuues välja mõlema poole vaatenurga.

Uurimistöö konteksti tutvustav osa põhineb peamiselt varasemalt nii inglise- kui ka eestikeelsel ilmunud kirjandusel, mille olen kokku kogunud eesmärgiga luua asjalik kontekst sisu adekvaatseks mõistmiseks. Uurimuse andmed on kogutud läbi andmebaaside, millest peamiselt kasutasin digitaalarhiivi DIGAR ja EBSCO Discovery. Esimese kaudu oli võimalik leida vajaminevad ajaleheartiklid ning teist kahest kasutasin peamiselt taustainfo leidmiseks ja läbitöötamiseks. Lisaks kasutasin materjali, mis oli olemas Tartu Ülikooli raamatukogus. Kõik ülejäänud materjali sain oma töö juhendaja käest.

Juutide toitumistavasid puudutav materjal oli peamiselt ingliskeelne, mis viitab piisava materjali olemasolule, ent mitte eestikeelsena. Rituaaltapmisest Eestis on võimalik leida mõned artiklid, aga enamik nendest ei selgita täpselt miks seda teha vaja on.

Keeruline oli bakalaureusetöö tegemise juures sõnade transkribeerimine viisil, et sõnad ise ja nende tähendus oleks selge ja loetav, ent mitte liialt kaugel originaalist. Paljudel töös mainitud terminitel puudub eestikeelne vaste täielikult, mis tegi kohati lihtsasti arusaadavate lausete moodustamise mõnevõrra ebavajalikult keeruliseks. Mõningane probleem esines ka relevantse informatsiooni välja sorteerimises. Keeruline oli otsustada, kelle jaoks peaks antud uurimus selge olema, seega otsustasin pigem lähtuda eeldusest, et tegemist on religioonikauge inimesega, sest usutatavasti ei ole enamik inimesi antud teemaga märkimisväärselt kursis. Seetõttu on näiteks ka teemapüstituse jaoks keskse tähendusega kirjakohti tsiteeritud täies mahus.

Uurimistöö on vastavalt teemapüstitusele ja uurimiseesmärgile jagatud kolmeks peatükiks, millest esimene tutvustab *šehita* tähendust ja põhimõtteid, teine keskendub *šehita*'le Eestis usuvabaduse kontekstis (ning annab lühikese ülevaate ka juudi kogukonna ajaloost Eestis) ning kolmas annab ülevaate *šehita*'st Eestis loomaõiguste kontekstis. Peatükkidele järgneb kokkuvõte, kasutatud kirjanduse nimekiri ja ingliskeelne kokkuvõte.

Töös esinevate heebreakeelsete sõnade ja teoste pealkirjade translitereerimisel on lugemise hõlbustamiseks kasutatud nende häälduspäras

kuju, mis on ära toodud usuteaduskonna kodulehel kättesaadavas juhendis „Heebrea keele transkriptsiooni soovituslikud reeglid eesti keeleruumi jaoks“, kuid erinevalt neist reeglitest on kokkuleppel juhendajaga siinses töös heebreakeelsete sõnade selgemaks eristamiseks kasutatud siiski kursiivi ning jäetud märkimata rõhud.

1. Juutide toitumiseadused ja *šehita*

Toitumiseadustel on juutide elus oluline roll. Need on osa juutide religiooniseadusest ehk *halaha*'st ning neile on Tooras mitmeid kordi viidatud (3Ms 11 ja 5Ms 14:4–21) ning talmuditraktaadis *Šehitat Hullin* üksikasjalikult kirjeldatud. Talmudi järgses kirjanduses käsitletakse neid igas religiooniseaduse alases teoses: *Arba'a Turim* ja *Šulhan 'Aruh* pühendavad mõlemad neile üle ühe kolmandiku kummaski esinevast alapeatükist *Jore De'a* (Klein, 1979: 302).

1.1 *Kašrut*

Heebreakeelset omadussõna *kašer*, mida eesti keeles tuntakse peamiselt jidišikeelsel kujul *koššer*, kasutatakse viitamaks millelegi, mis on *halaha* järgi sobilik, korralik või kooskõlas usuliste seadustega (Šois, 2017: 29). Tõlkes tähendab see sobivust, antud juhul kontekstist lähtuvalt sobivust tarbimiseks (Sabar, 2016). Nimisõna *kašrut* omakorda tähendab sobivust, nõuetelevastavust ja laiemalt ka *kašer* põhimõtete süsteemi või kogumit. Religioosses kirjanduses kasutatakse antud sõna sageli kirjeldamiseks ka kõike, mis on juudiseadustele nõuetekohane ehk lubatud (riietus, seks, käitumine jne), ent enamasti on siiski tegemist viitega toidule (Donin, 1991: 97). *Kašrut* hõlmab konkreetseid kriteeriume, mis sätestavad, mida tohib toiduks tarbida.

Kõige olulisemad *kašrut*'i põhimõtted, mis keskenduvad just loomsele toidule (liha- ja piimatoidud), on leitavad Toorast (mida või keda või milliseid osi neist tohib ja mida või keda ei tohi toiduks tarbida ning), kuid aja jooksul on neid täiendatud ja laiendatud (mil viisil tuleb loomi kohelda ja hukata jne). Sisuliselt kujutavad Tooras ära toodud toitumiseeskirjad toiduks lubatud ja keelatud elusolendite (loomade, lindude, kalade, putukate) nimekirju – loomade, kalade ja putukate nimekiri lähtub kindlatest kriteeriumitest, millele lubatud loomad peavad vastama ilma, et neid kuidagi põhjendataks või selgitataks.

Kolmanda Moosese raamatu 11. peatükis on detailselt välja toodud kõik loomad, keda peetakse sobivaks, ja mida mitte:

„Ja Issand rääkis Moosese ja Aaroniga, öeldes neile: „Rääkige Iisraeli lastega ja öelge: **Need on loomad, keda te võite süüa kõigist loomadest maa peal:** iga

looma, kellel on sõrad, täielikult lõhestatud sõrad, ja kes mäletseb mälu, võite süüa. Ometi ärge sööge neist, kes mäletsevad mälu või kellel on lõhestatud sõrad: kaamelit, sest ta mäletseb küll mälu, aga tal ei ole sõrgu – ta olgu teile roojane; kaljumäkra, sest ta mäletseb küll mälu, aga tal ei ole sõrgu – ta olgu teile roojane; jänest, sest ta mäletseb küll mälu, aga tal ei ole sõrgu – ta olgu teile roojane; siga, sest tal on küll sõrad, täielikult lõhestatud sõrad, aga ta ei mäletse mälu – ta olgu teile roojane! Nende liha ärge sööge ja nende korjuseid ärge puudutage, need olgu teile roojased! **Kõigist vees elavaist võite süüa neid:** kõiki neid vees, niihästi meres kui jõgedes, kellel on uimed ja soomused, võite süüa. Aga meres ja jõgedes kõik, kellest vesi kihab, kõik elavad hinged vees, kellel ei ole uimi ja soomuseid, olgu teile jälgid! Jah, need olgu teile jälgid, nende liha ärge sööge ja nende raibe olgu teile jälk! Kõik need vees, kellel ei ole uimi ja soomuseid, olgu teile jälgid! **Ja lindudest olgu teile jälgid need, neid ärge sööge, need on jälgid:** kotkas, lambakotkas, must raisakotkas, harksabakull, raudkull oma liikidega, kõik kaarnad oma liikidega, jaanalind, kägu, kajakas, haugas oma liikidega, kakuke, kormoran, kassikakk, öökull, puguhani, raisakull, toonekurg, haigur oma liikidega, vaenukägu ja nahkhiir. **Kõik tiivulised putukad,** kes käivad neljal jalal, olgu teile jälgid! Kõigist tiivulisist putukaist võite süüa ainult neid, kes käivad neljal jalal, kellel jalgadest ülalpool on sääred maa peal hüppamiseks; neist võite süüa järgmisi: rändrohutirts oma liikidega, solaam oma liikidega, hargil oma liikidega ja hagab oma liikidega. Aga kõik muud tiivulised putukad, kellel on neli jalga, olgu teile jälgid ja neist te saate roojaseks; igaüks, kes puudutab nende raibet, on õhtuni roojane. Ja igaüks, kes nende raibest midagi kannab, peab oma riided pesema ja olema õhtuni roojane. Kõik loomad, kellel on sõrad, aga kelle sõrad ei ole täiesti lõhestatud ja kes ei mäletse mälu, olgu teile roojased; igaüks, kes neid puudutab, saab roojaseks. Ja kõik, kes käivad käppadel kõigist neljal jalal käivatest loomadest, olgu teile roojased; igaüks, kes puudutab nende raibet, on õhtuni roojane. Ja kes nende raibet kannab, peab oma riided pesema ja olema õhtuni roojane; need olgu teile roojased! **Ja need olgu teile roojased väikeloomadest, kes maa peal roomavad:** mutt, hiir, sisalik oma liikidega, karihiir, okassisalik, müürisisalik, liivasisalik ja kameeleon. Need olgu teile roojased kõigist roomajaist; igaüks, kes neid puudutab, kui nad on surnud, on õhtuni roojane. Ja kõik asjad, mille peale mõni neist langeb, kui ta on surnud, saavad roojaseks, nii iga puuriist või riie või nahk või kott - kõik riistad, millega tehakse tööd: need tuleb panna vette ja need on õhtuni roojased, siis need saavad puhtaks. Ja kui mõni neist on langenud mõnesse saviastjasse, siis saab kõik, mis selles on, roojaseks ja te lööge see astja puruks! Iga roog, mida süüakse, millesse niisugune vesi satub, ja iga jook, mida juuakse, on igas niisuguses astjas roojane. Iga asi, mille peale langeb neist mõne raibe, saab roojaseks; küpsetusahi ja tulekolded tuleb maha kiskuda, need on roojased ja jäävad teile roojaseks. Aga allikas või kaev, millesse koguneb vett, on puhas; ometi, kes puudutab neis olevat raibet, saab roojaseks. Ja kui neist mõne raibe langeb mingi külviseemne peale, mida külvatakse, siis see jääb puhtaks. Aga kui seeme on veega kastetud ja mõni raibe langeb selle peale, siis seeme saab teile roojaseks. Kui mõni neist loomadest, kes teile on toiduseks, sureb, siis on see, kes puudutab tema raibet, õhtuni roojane. Kes tema raibet sööb, see peab oma riided pesema ja olema õhtuni roojane; ja kes tema raibet kannab, peab oma riided

pesema ja olema õhtuni roojane! Ja kõik roomajad, kes maa peal roomavad, on jälgid, neid ärgu söödagu! Mitte ühtegi neist, kes liiguvad kõhu peal, ega ühtegi neist, kes käivad neljal või rohkemal jalal kõigist roomavaist väikeloomadest maa peal, ei tohi te süüa, sest need on jälgid.“

Kokkuvõtlikult on lubatud süüa näiteks kitse-, hirve-, veise-, vasika- ja lambaliha, kui mitte sea- või hobuseliha. Ka kaameli-, jänese- ja küülikuliha ei ole koššer. Kanaliha peetakse koššeriks, kuid jahilindude, röövlindude ja ka raipesööjate liha mitte.

Loomsete toitude tarbimisel on lisaks kaks olulist põhimõtet, mis on tagasiviidavad piibliaegadesse. Esimene neist ehk vere söömise keeld aitab ehk selgitada ka röövloomade söömise keeldu. Nimelt usuvad juudid, et veres on hing ja hing kuulub ainult jumalale (3Ms 17:14). Vere tarbimisele järgneb inimestele karistus (3Ms 7:27; 17:10) ja seega pole ka mitte ühtegi lihatoidulist looma süüa lubatud. Kuulus juudi õpetlane rabi Moše ben Nahman ehk Nahmanides (1772–1810) aga leidis, et röövloomade söömise keeld sai loodud selleks, et takistada röövloomade vägivaldse loomuse ülekandumist inimesele. Psühholoogilist mõju inimesele suure koguse verega kokkupuutumisel võetakse väga tõsiselt. Liha peaksid sööma ainult õiglased inimesed, kes on moraalsed ja võimelised seisma vastu vägivallale (Williger, 2019: 270).

Verega seoses on huvitav fakt seegi, et ka linnunud soovitatakse enne toiduks kasutamist katki lüüa ja kontrollida, et neis ei oleks vereplekke, sest vereplekid viitavad, et muna on viljastatud. Viljastatud muna tähendab, et see sisaldab endas elu ning sellist muna toiduks kasutada ei tohi, sest elu kuulub Jumalale.

Teine oluline toitumisalane põhimõte vere söömise keelu kõrval on keeld liha- ja piimatoite (heebrea keeles vastavalt *basari* ja *halavi*) koos toiduks tarvitada. See reegel on tuletatud 2. Moosese raamatu 23. peatüki salmist 19, kus öeldakse: „Ära keeda kitsetalle ta ema piimas!“ (paralleelkirjakohad 2Ms 34:26; 5Ms 14:21). See keeld on kõikehõlmav – liha- ja piimatoitude valmistamiseks tuleb kasutada erinevaid nõusid, need ei tohi sattuda ühele taldrikule ning neid ei või süüa samal toidukäigul ega ka kohe üksteise järel kahe toidukorrana, vaid ühe kuni kuue tunni jooksul pärast teist tüüpi toidu söömist.

Toidutüüpide eraldamisele pööratakse suurt tähelepanu. Antud toitude tegemise jaoks kasutatakse erinevaid nõusid ja tarvikuid ning söömiseks erinevaid taldrikuid, söögiriistu ja ka nõudepesumasinat. Erandiks on klaasnõud, mida võib kasutada mõlema jaoks, sest klaasi ei peeta poorseks materjaliks, mis võiks rüvetuda. Ka samasse külmakappi on kala ja liha lubatud panna, kuid neid tuleb üksteisest rangelt eraldi ja eemal hoida

Piimatoitude puhul on oluline ka see, et mõned piimatoidud nagu näiteks jogurt ja jäätis, mis võivad vahel olla valmistatud reeglina kontidest tehtud želatiinist, ei oleks loomset pärituolu, vaid tuleb kasutada mitteloomseid versioone nagu adru või agar-agar (Šois, 2017: 34-36). Siiski ei pruugi tavaline želatiin sageli ka lihatoitudesse sobida, sest tihtipeale on see tehtud sealuudest, samas kui kalaluudest tehtud želatiin võib vastava sertifikaadi olemasolul olla sõltuvalt toidu tüübist aktsepteeritav (Rappaport, 2015).

Liha- ja piimatoitunud kõrval on ka nõ kolmas kategooria ehk neutraalsed ehk *parve* toidud, mis ei sisalda ei liha- ega piimatooteid. Tavaliselt on nendeks põllu- ja aiasaadused, kõik puu- ja köögiviljad ning ka munad ja seemned ja neid kõiki võib pakkuda koos ükskõik milliste teiste toitudega. Samas kõik marjad ja viljad, mis võivad enda peal või sees sisaldada putukaid, tuleb põhjalikult ära pesta, sest putukad ja putukate vastsed pole koššer (Šois, 2017: 36).

Kašrut'i põhimõtteid peavad juudid järgima kõikjal – nii kodus kui ka väljapool kodu. Suuremates kogukondades, kogudustes, restoranides jne on alati kohal ka vastavalt välja õpetatud ja ka ise reegleid jälgiv juudist *mašgiah* ehk ülevaataja, kes järgib toitumisreeglite täitmist nii söögi valmistamisel kui ka selle tarbimisel (Williger, 2019: 269). Lisaks on *kašrut*'i nõuetele vastavad toiduained, koššer toitu müüvad poed ja seda valmistavad söögikohad varustatud vastava sertifikaadiga.

Juutide toitumisseadused ei kujuta endast ainult toitumisviisi kehale, vaid ka hingele. Praktiseeriv juut ei peaks järgima *kašrut*'i seadusi sellepärast, et see pakuks talle rõõmu või need oleksid talle tervislikust vaatepunktist kasulikud,

vaid sel põhjusel, et piiblis on ette antud kindlad eeskirjad ja sellest osadele juutidele juba täiesti piisab (Šois, 2017: 30).

On tehtud jõupingutusi toitumisseaduste põhjendamiseks. Kõige vankumatum neist, mis läheb tagasi rabi Moše ben Maimoni ehk Maimonideseni on see, et toitumisseadused kujunesid välja eelkõige adekvaatse hügieeni tagamiseks (Mišna 3:48). Maimonides (1138–1204) ütleb: „Ma väidan, et seadusega keelatud toit on ebatervislik. Keelatud toitude hulgas ei ole midagi, mille kahjulikus iseloom on võiks kahelda, välja arvatud sealiha ja rasv. Kuid ka nendel juhtudel on kahtlus põhjendamatu“. Tänapäeval annavad selliseid seletusi sageli need, kes soovivad eirata toidualaseid õigusakte põhjusel, et neid samu tervishoiumeetmeid on võimalik saavutada ka mitmel muul viisil (Klein, 1979: 302).

Meditiinilise põhjenduse ebapiisavusele viitas Jitshak Abarbanel (1437–1508): „Jumal hoidku, et ma peaksin uskuma, et keelatud toidu põhjus on meditsiiniline! Sest kui see oleks nii, oleks Jumala Seaduse Raamat samasuguses klassis nagu kõik ülejäänud vähemtähtsad keskaegsed raamatud. /.../ Veelgi enam, meie enda silmad näevad, et sealiha ja putukaid jne söövad inimesed on sel päeval elus ja terved. /.../ Pealegi on palju ohtlikumaid loomi, mida keelatud loetelus pole üldse mainitud. Lisaks on teada palju mürgiseid maitsetaimi, mida Toora ei maini kordagi. Kõik see viitab järeldusele, et Jumala seadus ei ole meie kehade tervendamiseks ja nende ainelise heaolu tagamiseks, vaid hinge tervise taotluseks ja selle haiguse ravimiseks“ (Klein, 1979: 302).

Teised allikad, peamiselt Toora, ei maini selliseid põhjuseid. Pigem on tavaliselt välja pakutud, et seadustel on mingi seos pühadusega. Kolmandast Moosese raamatust on võimalik lugeda: „Sest mina olen Issand, teie Jumal. Pühitsege siis endid ja olge pühad, sest mina olen püha! Ja ärge roojastage oma hingi mitte ühegi roomaja pärast, kes maa peal roomab, sest mina olen Issand, kes tõi teid ära Egiptusemaalt, et olla teile Jumalaks. Olge siis pühad, sest mina olen püha!“ (3Ms 11:44–45). Sama on öeldud ka viiendas Moosese raamatus: „Ühtegi kärvanud looma ärge sööge! Võõrale, kes on su väravais, võid sa seda anda

söömiseks, või müü see võõrale, sest sina oled Issandale, oma Jumalale, pühitsetud rahvas“ (5Ms 14:21).

Toora suhtub toitumisseadustesse kui distsipliini pühadusest – spirituaalsesse distsipliini, mis on kehtestatud bioloogilisele tegevusele. Pinget nõudlike füüsiliste isude ja vaimu püüdluste vahel selgitati traditsiooniliselt kui võitlust hea tahte ja kurja tahte vahel - kahe jõu, mis üksteisega hinge valitsemise üle võitlevad (Klein, 1979: 302-303).

Et tuua seda kontseptsiooni üle kaasaegsesse võtmesse, võib seda näha kui võitlust inimese kõrgema ja madalama mina vahel, inimeses oleva looma ja kõrgemale pürgimise soovi vahel, mis on läbi aegade olnud osa ka evolutsioonilisest protsessist. Antud evolutsiooniprotsessis on heitlus bioloogiline. Kõik need isud on füüsilised ja religioon üritab neid ainult füüsilisest välja kõrgemale vaimsele tasandile tuua (Klein, 1979: 303).

Olukorra näitlikustamiseks: söömine on üks tähtsamaid funktsioone elus. See algab oma olemuselt bioloogilise tegevusena, viisina kuidas rahuldada nälga. Kui kutsume sõbra õhtusöögile, lisatakse söömisele uus mõõde; sellest saab sotsiaalne tegu, mis oma tagajärjena aitab sõprust kinnistada. Kui eine toimub seoses mõne religioosse kombetalitusega, muutub see, pühalikuks teoks, mis lisab sündmusele tähtsust, mida sellel eelnevalt ei olnud. Näiteks paasapühal, muutub söömine religioosseks teoks, jumalateenistuseks ning selle käigus saab lauast Jumala altar. Seega tõstab religioon algselt oma loomu poolest bioloogilise teo millegi püha mõõtmesse ning sellest tuleneb seos toitumisseaduste ja pühaduse vahel.

Rabi Samuel H. Dresner (1923) leiab, et toitumisseadused peaksid õpetama austust elu ees. Ta ütleb: „Liha tarbimist, mis tähendab looma elu võtmist, on judaismis järjekindlalt kujutatud kui religioosset probleemi, isegi siis, kui inimesed on selle vajalikkust aktsepteerinud. Talmudi ajastu rabid olid teadlikud vahest inimese ideaali ja tema tegeliku seisundi vahel, just seoses toiduga.“

Kuna leiti, et inimene peab liha sööma, ümbritseti see tegu eeskirjadega, mis hoiaks ära tema vastu suunatud julmuse ja selle asemel arendaks temas austust elu vastu. Rabi Desner jätkab: „Meil on lubatud liha süüa, kuid me peame õppima austama elu, mida me võtame. See on osa *kašrut*'i kuulutamise protsessist.“ Selline arusaam selgitaks toidualaste õigusaktide eesmärki tervikuna (Klein, 1979: 302-303).

1.2 Šehita

Toiduks lubatud loomade puhul kehtib aga veel terve rida täiendavaid printsiipe, mida tuleb järgida. Keelatud on süüa „puhtaid loomi“, kes surid oma loomulikku surma või mõnel muul moel peale rituaalse tapmise (Donin, 1991: 97). „Ühtegi kärvanud looma ärge sööge!“ (5Ms 14:21). Söömiseks kõlbavaid ainult need loomad, kes on tapetud vastavalt reeglitele ehk teisisõnu need loomad, keda on lubatud tappa, tuleb hukata kindlal ettenähtud viisil, mida kutsutakse *šehita*'ks. Heebreakeelne nimisõna *šehita* tulneb tegusõnast *šahat*, mis sisuliselt tähistab tapmist, kitsamalt veristamist, tapmist kõri läbilõikamise teel. *Kašrut*'i kontekstis tähendab see loomade tapmist religiooniseadusele vastaval moel. Vastavate oskusteadmistega inimest ehk rituaalset lihunikku kutsutakse *šohet*'iks.

Vahemärkusena olgu öeldud, et kalade tapmise kohta reeglid puuduvad. Huvitaval kombel viidatakse kõikidel juhtudel loomade hukkamisele kui tapmisele, ent kalade puhul on tegemist kokku kogumisega: „[...] või tuleks neile koguda kõik mere kalad, et neile jätkuks?“ (4Ms 11:22).

Sisuliselt seisneb *šehita* toimingus, mille käigus *šohet* lõikab spetsiaalse noaga läbi looma hingetoru ja söögitoru; lindude puhul piisab sellest, kui lõigata läbi vähemalt üks nendest (Klein, 1979: 307-308). Tapmiseks on vaja väga teravat nuga (*halaf*), mis peab olema vastavalt loomale sobiva pikkusega (vähemalt kaks korda sama pikk kui ta kaela diameeter) ja vigadeta, et mitte loomale asjatut piina põhjustada ning mida peab sobivuseks kontrollima nii enne kui ka pärast *šehita*'d (Donin, 1991: 106). Enne teo sooritamist loeb *šohet* õnnistussõna ning seejärel tuleb nuga tõmmata ühe korraga läbi söögi- ja hingetoru, eelistatavalt piisavalt madalalt, et nuga läbiks koha, kus hingetoru jaguneb kopsudeks.

Talmuditraktaadis „Hullin“ on välja toodud viis määrust seoses lõikamise protsessiga. Esiteks *šehija*, nuga peab tõmmatama kiiresti ja peatumata, vähimgi paus teeb looma mitte košseriks. *Derasa* – nuga tuleb vajutades tõmmata edasi-tagasi, mitte hakkides. *Halada* tähendab, et nuga ei või tõmmata altpoolt üles ning ühelgi momendil ei või nuga olla otseselt naha all. Väljaspool kindlat ala lõikamine on *hagrama*, mis pole košser ja ei vasta reeglitele ja *akira* või *ikkur* on kõri rebestamine moel, et söögitoru või mõni organ on lõhki läinud.

Šehita’le lisab olulisust ka see, et kõri läbilõikamise eesmärgiks on veenduda, et loom on täielikult verest tühjaks jooksnud, sest juba eelnevalt mainitud põhjustel ei ole vere tarbimine lubatud. Lisaks peab *šohet* eraldama keelatud osad loomast (närvid, rasvad, vere) ning tegema kindlaks, et ka kõik looma organid oleksid terved. Tapmisele järgneb taaskord õnnistus (Klein, 1979: 310-311).

Pärast looma surma leotatakse ja soolatakse looma (tuntud ka kui košseriks muutmine või „košseerimine“, ing k *kashering*) ja/või grillitakse tule kohal ahjus. Mõlemal juhul on eesmärgiks loomast eemaldada viimnegi veri, mis varasemalt välja ei olnud jooksnud, sest kui looma jääb verd sisse, saab lihast *trefa*, mis on košseri täpne vastand (Donin, 1991: 108-111).

Veel ei peeta košseriks looma uimastamist enne tapmist. Senised tõendid viitavad faktile, et loom kaotab teadvuse peaaegu koheselt, vähemalt kahe sekundi jooksul, ja kui kasutada piisavalt teravat nuga, siis väidetavalt ei tunne loom valu enne kui ta verd näeb või keegi haava katsub. Öeldakse, et selleks hetkeks on loom reeglina teadvuse juba kaotanud.

Maailma juhtivad patoloogid ja füsioloogid on leidnud, et antud meetod on humaanne ning loomakaitse seltside poolt välja pakutud viisid tuimestamiseks põhjustaksid loomale suuremaid vigastusi ja seega ka kokkuvõttes suuremaid kannatusi (Donin, 1991: 106-107).

1.3 *Tsa'ar ba'ale haim*

Eelnevalt kirjeldatud ja pealtnäha üsna julma tapmismeetodi kasutamist on judaismis kirjeldatud kui *tša'ar ba'ale haim* käsu täitmist. *Tša'ar ba'ale haim* on eeskiri, mille eesmärk on ära hoida julmust loomade vastu (Klein, 1979: 308).

Tša'ar on heebreakeelne sõna, mis tähendab „kannatamist“ ning on antud kontekstis kasutusel tähenduses „kannatustena, mis edendavad õigustatud inimlikke hüvesid“ *ba'ale haim* „elavatele olenditele“. See printsiip pole kasutuses ainult seoses inimestega, vaid ka loomade vahel üleüldiselt. Näiteks ei ole koos lubatud põldu künda kahe ebavõrdse loomaga nagu härg ja eesel, sest see põhjustab nõrgemale loomale kannatusi (5Ms 22:10), ega ka tekitada loomale tahtlikult ebamugavust (5Ms 25:4). Üks kõige tähelepanuväärsemaid selliseid seaduseid määrab, et ka loomad peavad saama sabati ajal puhata (2Ms 20:10, 5Ms 5:14)

Sellised seadused näitavad hoolt loomade vastu, seal hulgas ka inimestest sõltumatult halba põhjustavate juhtude puhul, mis võivad olla põhjustatud mõne teise looma käitumisest. Kuigi suures osas on need seadused seotud tööloomadega, võib nende põhiidee – mure ja huvitatuse loomade füüsilise ja sotsiaalse heaolu vastu – üle kanda tänapäeva farmiloomadele, keda kasvatatakse süstemaatiliselt ainult kas toiduks või piima ning munade pärast, alati mitte sugugi kõige paremates elutingimustes (Dorff, Crane; 2016: 428-429).

Maimonides kirjutab: „Loomade surmamist käsitlev käsk on vajalik, sest inimese loomulik toidulaud koosneb köögiviljadest ja loomade lihast; parimaks lihaks on liha loomadelt, keda on lubatud kasutada toiduks. Selles ei kahtle ka ükski arst. Seega hea toidu hankimiseks on vaja loomi tappa. Seadus nõuab, et looma surm oleks kerge. Meil ei ole õigust loomi piinata lüües neid pähe, lõigates nende kurgu läbi kohmakalt või eemaldades jäseme, kui loom on elus (Klein, 1979: 310-311).

Looma tapmine ilma tuimestuseta ja kõri läbilõikamise teel võib tänapäevasesest seisukohast näida julm, kuid juudi traditsioonis nähakse seda vastupidiselt halastusena loomade vastu (Donin, 1991: 106-107).

2. Šehita usuvabaduse kontekstis Eestis

Kui Iisraelis, kus juudid moodustavad enamuse elanikkonnast on *kašrut*'i põhimõtete järgimine osa riiklikust *statust quo* kokkulepest ilmaliku ja religioosse kogukonna vahel ega tekita erilisi probleeme, siis mujal maailmas, sh ka Eestis, kus juudid moodustavad vähemuse, võivad nende usupraktikad minna vastuollu kehtivate arusaamadega ning võib tõstatuda konflikt erinevate vabaduste, õiguste ja kohustuste vahel.

2.1 Juudi kogukonna algus Eestis

Andmeid juutide Eesti territooriumile elama asumise kohta on vähe. Arhiivides leidub üksikuid andmeid juutidest Eestis, mis on küll pärit 14. sajandist (esimene nendest pärineb aastast 1333 Tallinnas), kuid neid esineb piisavalt harva, et näha neid pigem kui isoleeritud juhtumeid, kuivõrd tõendeid juutide püüasutuse tekkest või varasemast olemasolust (Gurin-Loov, 1990).

Samal ajal on siiski märkimisväärne, et enne, kui on informatsiooni sellest, et juudid oleksid mujal Baltikumis elanud, on mitmeid tõendeid sellest olnud Tallinnas juba varasemalt. Esimesed teated juutide kohta Liivimaal ja Kuramaal pärinevad alles 16. sajandi teisest poolest. Põhjuseks võib pidada orduajale omapärast kõigi mittekatoliiklaste tagakiusamist üle Baltikumi, mis pikka aega Taani võimu all olnud Tallinnale isegi pärast ordule müümist 14. sajandil võrdväärselt mõju ei avaldanud. 1593. aastal andis Liivimaad valitsev kuningas Sigismund Pärnu, Tartu ja Võnnu võimukandjatele käsu saata kõik juudi kaupmehed riigist välja. Käsku suures osas ignoreeriti ja seetõttu oli vaja seda järgnevatel aastatel sageli korrata, ent juudi kogukonna arvukus siiski pigem kahanes kui kasvas.

Juutide arv Eestis hakkas kasvama 17. sajandil, kui tihenes kaubavahetus naaberriikidega. Sama sajandi lõpust pärineb üksnes juutide jaoks koostatud riigitruudusvande tekst, mis on Tallinna linnanõukogu protokollides olemas. Asustamisõigust sellega samas ei kaasnenud, kuigi üksikud juudid said endale siiski ajutise eesõiguse elamiseks. Keerulised ajad tulid tagasi, kui Venemaa

troonile tõusis Jelizaveta, kes andis 1742. aastal käsu Venemaalt, sealhulgas ka Eestist, kõik juudid välja saata. Käsk kehtis kuni tuli võimule Katariina II, kes lubas kaubanduse arendamise eesmärkidel juutidel Venemaale kindlatesse paikadesse kolida. Eesti nende alla esialgu ei kuulunud, kuid illegaalselt saabus neid siiski ka siia (Jokton, 1992: 4-6).

Esimest korda viidati juutidele kogudusena 1795. aastal Tallinnas, kuid ka see ei jäänud kauaks püsima. Suurem asumine Eestisse algas 19. sajandil, täpsemalt 1840.-1850. aastatel (Gurin-Loov, 1990). Sellele aitas kaasa 1865. aastal tehtud muudatus seadustikus, mille järgi lubas Aleksander II teatud kindlatel juutidel elada igal pool üle terve Venemaa. Tallinna juudi koguduse ametlikuks sünniajaks loetakse aastat 1856, kui hakkas kanda kinnitama mõned aastad varem kujunema hakanud Nikolai II juudi sõdurite poolt loodud kogudus. 40-ndatel tekkis Maakri tänavale ka väike sünagoog, kus võisid juudi sõdurid pidada jumalateenistusi. On andmeid, et samal ajal anti välja ka sünni- ja surmatunnistusi, kuid nende tunnistuste raamatud on tänaseks jäänud kadunuks. 1856. aastal rajasid sõdurid ka kalmistu ning neil oli olemas ka oma matjaskond. 1865. aastal anti välja lubakiri, mis lubas juudi käsitöölistel koos perekondadega Eestisse tulla. Enamik neist tuli Leedust, kuid ka Poolast ja Kuramaalt ning Tallinna juudi kogukond kasvas märgatavalt. Konfliktid tekkisid, kui juudi käsitööliste ja kaupmeeste vastumeelsuse pärast külastada sõdurite sünagoogi, avati ka teine sünagoog, mis jagas juudid Tallinnas kahte kogudusse. 1870. aastal otsustati osta ühine maja ning 1882. aastal sai uus sünagoog valmis. Uued probleemid tekkisid 1880-ndatel kui palju juute saadeti riigist välja (Jokton, 1992: 6-14). Järgnevatel aastakümnetel oli olukord üldjoontes sarnane.

Olukord hakkas elavnema Eesti iseseisvumisega samaaegselt. Korraldati avalikke üritusi ning hakati aktiivsemalt poliitikaga tegelema, et kaitsta oma õiguseid ja osaleda aktiivselt ühiskonnaelus. Ennast iseseisvaks tunnistanuna võttis Eesti Maapäev vastu ajutise kodakondsusseaduse, mille 3. punktis oli öeldud: „Eesti kodanikeks loetakse need, kes on Eestis sündinud või siin sisse kirjutatud.“ See tähendas, et kuigi mõni juut võis olla Eestis sündinud, polnud tal varasemalt olnud vastavate õiguste puudumise tõttu võimalik end Eestis sisse

kirjutada. See tähendas laias laastus seda, et iga linna juudi kogukond sai vastavalt ise langetada otsuse oma kodakondsuse üle. Hiljem laiendati kodakondsust ka neile, kes olid siin pikemalt elanud (Gurin-Loov, 1990).

2.2 Esimene iseseisvusperiood

Juudi kogukonnad tegutsesid üle terve Eesti, aktiivseimad nendest Tallinnas ja Tartus, ent neid leidis muuhulgas näiteks ka Rakveres ja Pärnus.

1919. aasta märtsis anti välja ühingute, seltside ja liitude registreerimise seadus, mille alusel hakkasid ka ringkonnakohtud usurühmitusi registreerima. Ühena nendest registreeriti Tallinna kogukonnaorganisatsioon Tallinna Juudi kogukond, mis oli oma põhikirja järgi osa Eestimaa Juutide Nõukogu Liidust. Ka juudi kogukonna organisatsioon Rakveres registreeriti veel sama aasta lõpus. Tartu kogudus registreeris ennast 1919. aasta 10. oktoobril iseseisvana ning Tallinna, Võru ja Valga vahel moodustatud Juudi koguduste liit registreeriti 1921. aastal (Rohtmets, 2018: 78-79). 11.–16. mail 1919. aastal toimus juudi koguduste I kongress, kus peeti aru juudi rahvusliku elu probleemide üle Eesti Vabariigi tingimustes (Gurin-Loov, 1990).

1919. aasta detsembris andis ministeerium välja juhendi seoses nelja Eestis tegutseva kogukonnaga, kus määrati tähistada lubatud pühade arv. Juutidele oli lubatud 11 püha. Juba 1920. aasta kevadel jõustus uus määrus, millega pühade arv ühtlustati ning kokku lubati rahvale 13 riigipüha, millest enamik olid kristliku taustaga näiteks uusaasta, suur reede, ülestõusmispühad, aga ka Eesti Vabariigi iseseisvuspäev ja jaanipäev (Rohtmets, 2018: 34-35).

1925. aasta novembris võeti Riigikogus vastu usuühingute ja nende liitude seadus, mis määras ära usuühingute tegutsemise korra. Juudi kogudused pandi kirja üksikkogudustena. Tartu juudi kogudus otsustas muuta ka oma nime, registreerides 1926. aasta novembris end Tartu juudi rahva ühinguna (Rohtmets, 2018: 55, 67).

1925. aastal taotlesid juudid rahvus- ning kultuuriautonoomiat, mis neile ka anti, sest selleks ajaks elas Eestis kodanikena juba 3045 juuti (Jokton, 1992:

35-52). Kogukond oli võrdlemisi väike, kuid siiski sisemiselt kirju. Erinevused olid selleaegsetes rahvuslikes püüetes, poliitilistes vaadetes, religiooni praktiseerimises jne. Kultuuriautonoomia liitis juudi kogukonna üheks, kuid erinevates linnades tegutsevad kogukonnad säilitasid üldiselt oma iseseisvuse (Rohtmets, 2018: 67-68).

Toidukommetest ja kogukondade harjumustest ning tavadest seoses loomade tapmisega ei ole palju infot teada. Teadaolevalt oli vähemalt 1924. rituaaltapmine lubatud, ent pole täpsustatud kui kaua see selleks hetkeks lubatud oli olnud (Waba Maa, 1924).

2.3 Taasiseseisvusaeg

Tänapäevasel kujul tegutsev Eesti Juudi Kogukond loodi 1992. aastal katusorganisatsioonina. Selle alla kuuluvad harukogukonnad Tallinnas, Tartus, Kohtla-Järvel ja Narvas, väiksemad rühmitused Valgas ja Viljandis ja selts Pärnus. Kokku on kogukonna liikmete arv umbes 3000 inimest.

Kogukonda juhib 18-liikmeline nõukogu, millesse kuuluvad filiaalide direktorid, Tallinna Juudi Gümnaasiumi direktor ja veel teisi liikmeid. Kogukonda kuuluvad mitmesugused erinevad heategevus- ning ühiskondlikud organisatsioonid, seal hulgas näiteks Sotsiaalkeskus, Noorsookeskus, naisorganisatsioon, keelekursused, klubid jne).

Eesti Juudi kogukonda tervikuna toetab Ameerika heategevuslik organisatsioon JOINT (*American Jewish Joint Distribution Committee*) ning see kuulub Ülemaailmsesse Juudi Kongressi, Euroopa Juudi Kogukondade Liitu ja Euroopa Juudi Kongressi (Eesti Regionaal ja Vähemuskeelte Liidu koduleheküljel).

3. Šehita loomaõiguste kontekstis Eestis

Arutelu rituaaltapmise üle Eestis ei ole kestnud iseäranis kaua. Informatsioon juutide toitumistraditsioonide erinevusest tavapärasega oli küll olemas, kuid täpseid detaile ei sellest, ega inimeste vaadetest sellele pole võimalik leida. Tihedamalt hakati juutide toitumisreeglistikule tähelepanu pöörama alles 20. sajandil. See kajastub ka Eesti esimese iseseisvusperioodi meediaväljaannetes: kokku annab digitaalarhiivi DIGAR mõisteotsing „rituaaltapmine“ 54 mainimist, neist enim ehk 48 ajavahemikus 1930–1939, üks 1940–1949 ja ülejäänud 1920–1929 (DIGAR).

3.1 Esimene iseseisvusperiood

Esimest korda mainitakse midagi seoses looma õiguste regulatsiooniga Eestis Päewalehes 28. juulil 1923 ilmunud artiklis pealkirjaga „Rida seaduseelnõusid kolmandal, teisel ja esimesel lugemisel vastu woetud, nende hulgas tööliste õnnetusjuhtumiste korral kindlustennise seaduste muutmise seadus“. Artiklis on öeldud, et toimub tapamajade ja liha järelewaatuse seaduse teine lugemine. Seaduse 23. sättes on öeldud: „Loomade tapmine peab sündima kiirelt ja ilma peatumiseta, tarwitades ainult lubatud tapmiswiisi, mille kindlaks määrab loomaterwishoiu peavalitsus“. Märkusena tuuakse välja, et loa rituaaltapmiseks annab põllutöö minister (Päewaleht, 1923).

L. Johanson väidab, et loomade tapmine toiduks on paratamatus, kuid ütleb ka seda, et pole kuidagi võimalik lubada seda, et tapmine looma jaoks piinarikas on. Johanson leiab, et pole kuidagimoodi aktsepteeritav, et 20. sajandil endiselt tapetakse loomi oma usukommete täitmiseks sellisel moel, mis loomale kannatusi valmistab. Ta teeb ettepaneku seaduseelnõu ette võtta järgmisel kujul: „Rituaaltapmiseks annab luba põllutööminister. Rituaaltapmine, kui see looma piina suurendab on keelatud. Teisel lugemisel võetakse see seaduseelnõu ka vastu (Päewaleht, 1923).

1920ndatel mainitakse rituaaltapmist veel mõnel üksikul korral. 16. jaanuaril 1924 Waba Maa numbris 12 on välja toodud ka rituaaltapmise sisuline pool. Artiklis kirjeldatakse üpris põhjalikult viisi, kuidas täpselt rituaaltapmine

peab kommeteale vastamiseks aset leidma. Öeldud on ka seda, et teoreetiliselt rituaaltapmine keelatud ei ole ning selle saamiseks on vaja loomatervishoiu peavalitsuse ühekordset luba.. Tingimused, mis peavad olema tagatud rituaaltapmiseks loa saamiseks, on et loom peab olema kõvasti matile kinni seotud, et ta vastu hakata ei saaks. Nagu artiklis öeldud on, siis „mõõk“ ehk nuga peab olema piisavalt terav ja kõri peab läbi lõikama vilunud inimene. Autor ent ei leia, et see looma tõenäoliselt kuidagi end paremini tundma paneks. Artikkel ise on oma alatoonilt tugevalt rituaaltapmist tauniv, tuues mitmel korral välja loomadele omaks saavaid iseäranis suuri kannatusi: „/.../ Seal juures on tapmine nende nõuetele vastavalt loomadele äärmiselt piinarikas, mille tagajärjel mõnedel maadel isegi loomade tapmine usulise rituaali järgi on ära keelatud.“

Artiklis on öeldud: „/.../ Neis määrustes see tapmisviis keelatud ei ole, sest sellega oleks juutide ja muhameedlaste usulisi kombeid piiratud, mille vastu muidugi käte ja jalgadega oleks sõditud, kuid on üles seatud tingimused, mis on nõutavad tapmiste korraldamise juures. Muuseas /.../ ei ole nende määrustega loomade saatust /.../ vähendatud“ (Waba Maa, 1924).

Postimehes 1932. aastal ilmunud artikkel „Kas rituaaltapmine on loomadele piinavam?“ kajastab Loomakaitse Liidu ja loomatervishoiu valitsuse vahel kujunenud vaidlust. Loomakaitse Liit leidis, et rituaaltapmine on loomale valusam kui harilik tapmisviis, tuues esile fakti, et loomal on lisaks valule aega tunda hirmu, enne kui ta ära sureb. Loomakaitse Liit võttis ühendust tapamajade loomaarstidega ja Tartu Ülikooli õppejõududega ning küsis nende arvamust antud teemal. Mõlemad jõudsid otsusele, et rituaaltapmist ei ole võimalik toetada. Sellest lähtudes pöördus Loomakaitse Liit põllutöoministeeriumi loomatervishoiu peavalitsuse poole, et nad „Riigi Teataja“ nr. 12 ja 13 järgi 1924. aastast lubatud rituaaltapmine taas ära keelaksid ja, et loomade uimastamine enne tapmist oleks kõigile kohustuslik. Loomatervishoiu peavalitsus jõudis järeldusele, et Loomakaitse Liidu poolt esitatud argumendid on kujunenud ainult oletuste ja puhtsubjektiivsete muljete põhjal.

Põllutöö ministeeriumi ütles, et see on „väga vana küsimus ja seda on paljud teadlased uurinud ning püüdnud selgitada katsete varal. Hulk teadlasi on

jõudnud arvamisele, et rituaaltapmine ei ole sugugi piinavam loomale kui harilik tapmine.“ Lisatakse veel, et mõne teadlase arvates on see isegi inimlikum teistest tapmisviisidest.

Tuuakse välja, et rituaaltapmise ärakeelamiseks tagajärjeks oleks, et juudid ja moslemid hakkavad liha naaberriikidest sisse vedama, mis viiks raha riigist välja ja oleks pikemas perspektiivis riigile kahjulik. Loomatervishoiu peavalitsus tõstatab ka küsimuse, kas rituaaltapmist keelustades ei satutaks vastuollu kultuurautonoomia seadusega, sest sellega piiratakse vähemusrahvaste usuliste kommete täitmise võimalusi.

Kokkuvõtlikult ei toetanud loomatervishoiu peavalitsus rituaaltapmise ärakeelamist, mille pärast esitas Loomakaitse Liit riigikohtule kaebuse. Riigikohus jättis selle läbivaatamata, leides, et Loomakaitse Liidul pole põhjust kaebamiseks, sest Liidu huvisid pole käesolevaga puudutatud (Postimees, 1932).

1936. aastal ilmunud artiklis kirjeldatakse olukorda, kus Loomakaitse Liidu tegelaste kongressil oli arutusel uus loomakaitse seaduse eelnõu, mille töötas välja Loomakaitse Liidu juhatus. Sisuliselt tegeles eelnõu loomade tapmisega seonduvate küsimustega. Koostatud eelnõu ei lubanud asjatut loomade tapmist, samuti keelati ära ka rituaaltapmine. Piirati ka loomade kasutamist teaduslikel eesmärkidel, lubades sellel aset leida ainult eri määruse olemasolul.

Seadus reguleeris ka koduloomadega seonduvaid piiranguid – nõudes tingimata nende uimastamist enne tapmist, ainsaks erandiks juhul kui loom kannatab, aga valuvaigisteid pole võimalik kätte saada – ning nägi vajadust eriliste loomakaitse inspektorite ametisse seadmiseks. Eelnõus reguleeriti ära ka karistuse seaduse rikkumise eest, milleks tavaliselt oleks rahatrahv, kui sõltuvalt tõsidusele oli võimalik saada ka kuni 6-kuune vanglakaristus.

Eelnõu üle aru pidanud komisjon leidis, et seadus antud kujul oli täiesti vastuvõetamatu, eriti veel sellepärast, et eelnõus oli punkte, mis olid vastuolus juba seadusega varasemalt kindlaks määratud põhimõtetega.

Kongress leidis, et koduloomade tapmine eelneva uimastusega oleks võimatu maal ning eksporttapamajades. Rituaaltapmise ära keelamist ei peetud võimalikus samadel põhjustel, mis sai välja toodud ka eelmises mainitud artiklis (Postimees, 1932).

3.2 Taasiseseisvusaeg

Euroopa Nõukogu konventsioonis tapaloomade kaitseks ja Euroopa Liidu Nõukogu määruses nr 1099/2009 on sätestatud, et loomad tuleb enne tapmist uimastada. Mõlemas dokumendis lubatakse aga EL liikmesriikidel teha uimastamise nõude osas erandeid selleks, et lubada rituaalset tapmist (*European Convention for the Protection of Animals for Slaughter*, 1979).

Judaismis (ja islamis) on religiooniseaduse nõuetele vastavad loomade tapmise meetodid kujunenud välja sajandite jooksul, osaliselt selleks, et tagada tapmisviis, mis minimeeriks looma kannatusi. Enne tapmist uimastamist nõudvaid õigusakte hakati vastu võtma mõnes Euroopa piirkonnas juba 19. sajandi lõpus (*Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe*, 2018).

1933. aastal, peatselt peale kantsleriks saamist, keelas Adolf Hitler Saksamaal loomade tapmise ilma eelneva uimastamiseta, mis viis rahvusvahelise aruteluni selle üle, kas juudid võiksid sellistes tingimustes eelnevalt uimastatuna tapetud liha süüa. Rabid jõudsid üldisele üksmeelele, et varasem uimastamine oli vastuvõetamatu isegi Natsi-Saksamaa äärmuslikus olukorras. Sellest ajast peale, ei ole praktiliselt mitte ükski rabiinlik autoriteet leidnud et uimastamine enne tapmist oleks kooskõlas juutide doktriiniga (*A Stunning Matter*, 2001).

Arvestades juutide (ja paljude moslemite) pahatahtmatult peetud usulisi tõekspidamisi, näitab uimastamise nõudmine enne tapmist selget ebakõla seoses rahvusvahelise inimõiguste usuvabadusega, sealhulgas Euroopa inimõiguste konventsiooniga. Mitmed Euroopa riigid ei luba erandeid üldise eelneva uimastamise nõudest, Eestis on nõutud tuimestamine peale haava tekitamist (*Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe*, 2018)

Eesti loomakaitseseadus reguleerib loomade tapmist usulistel eesmärkidel (Loomakaitseseadus, 2000). Eesti religiooset tapmist käsitlev poliitika on üks rangemaid Euroopa Liidu liikmesriikide seas. Algne protseduur võeti kasutusele aastal 2001, kui seadus vastu võeti. Selle seaduse kohaselt pidi usukogukond teavitama valitsusasutusi eelseisvast tapmisest kümme päeva ette ja viima tapmist läbi loomade heaolu inspektori juuresolekul. Registreeritud usukogukonnal oli lubatud tappa loomi ka väljaspool tapamaja, kui kogukond sai veterinaar- ja toiduohutuse eest vastutavalt valitsusasutuselt spetsiaalse tapaloo (*Estonia To Change Law On Religious Slaughter*, 2012)

Loomakaitseseaduse 2012. aasta muudatuste kohaselt, mis vastavad Euroopa Nõukogu määruse (EÜ) nr 1099/2009 nõuetele, on tapmiseelse teatamise perioodi pikendatud 20 päevani ja valitsus jätab endale õiguse keelduda usuliste ühenduste taotlusest loomade tapmiseks, kui peaks ilmnema, et (1) arvestades usulise ühenduse liikmete vajadusi on vastavalt taotlusele tapmisele minevate loomade arv ebaproportsionaalselt suur, ja (2) tapmine ei ole põhjendatud taotluse esitanud religioosse kogukonna vajadustega (Loomakaitseseadus, 2000).

Põllumajandusministeeriumi välja antud rakendusmäärus võimaldab usulist tapmist ilma eelneva uimastamiseta; siiski tuleb täita määruses kehtestatud erimenetlused (*Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe*, 2018).

Tänapäeval imporditakse siiski koššer liha Eestisse välismaalt, seda reeglina Poolast (Šois, 2019). Poolas on vaheldumisi rituaaltapmist lubatud ning seejärel taas ära keelatud, hetkel on see lubatud, kuid menetluses olev loomakaitseseadus võib potentsiaalselt sellele tulevikus mõju avaldada (*Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe*, 2019).

Kuigi liha sisse importimine on teinud juutidele toiduvalmistamise mõnevõrra raskemaks, sest enamus lihatoorainest tuleb sügavkülmutatuna (Šois, 2019), siis Veterinaar-ja Toiduameti sõnul ei ole keegi alates 2010. aastast VTA-lt koššer tapmiseks luba küsinud (Põllumajandus, 2014). Põhjus peitub selles, et tegemist ei ole lihtsalt akti vaid protsessiga. Koššer litsents on väga kallis ning majanduslikus mõttes ebaotstarbekas (Šois, 2019).

Ka tänasest meedias tuleb antud teemat aeg-ajalt ette. 12. novembril 2015 ilmunud artiklis kinnitab Henry Vürst, Eesti Loomakaitse Seltsi tegevjuht, et „Eesti Loomakaitse Selts ei poolda halal ega ka näiteks koššer liha saamiseks vajalikku loomade tapmisviisi. olgu see siis seadusega lubatud või mitte.“ Ta väidab, et ilma uimastamata tapmisviis on loomale piinarikka, sest tal on aega tunda lisaks valule ka hirm.

Eesti Loomakaitse seltsiga nõustub ka veterinaar-ja toiduamet, mille loomakaitsebüroo ametniku Margus Prosesi sõnutsi on tehtud piisavalt uuringuid, mis nõustuvad, et looma jaoks on uimastamata tapmine piisavam (Õhtuleht, 2015).

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli anda ülevaade rituaaltapmisest judaismis (*šehita*), suhtumisest sellesse ning selle regulatsioonist Eestis praegu ja esimese iseseisvusperioodi ajal.

Juutide toitumiseadus on olnud lahutamatu ja oluline osa nende identiteedist juba piibliajastust saadik. Toitumisreeglistik on osa nende religiooniseadusest ehk *halaha*'st, mis on detailselt kirjeldatud Tooras ja Talmudis ning põhjalikult läbi käsitletud Talmudi järgses kirjanduses.

Iisraelis, kus juudid moodustavad elanikkonnast enamuse, ei tekita *kašrut*'i järgimine ühiskonnas mingit probleemi, sama ei saa aga öelda riikide kohta, kus juudid moodustavad reeglina vähemuse.

Eestis ei ole säilinud märkimisväärselt palju informatsiooni sellest, missugused olid vaated rituaaltapmisele enne 20-ndat sajandit. Hilisemast olemasolevast materjalist on võimalik näha, et üldiselt on hoiak olnud pigem negatiivne, iseäranis 20-ndal sajandil, suures osas vaieldes vastu ideele, et juutide rituaaltapmine on humaanne viis looma tappa.

Vastavalt sellele on Eestis kehtestatud regulatsioonid pigem rituaaltapmist mõnevõrra piiravad, ent siiski mitte ära keelavad. Võib lõputult vaielda, kellel täpselt on antud küsimuses õigem arvamus, aga 100% vankumatult kindel ei ole kumbki positsioon. Ühest küljest on usuvabadus inimõigus, mis on kõigile eranditult lubatud, seega peaks olema antud usust lähtuvalt ka õigused seda soovitud ulatuses praktiseerida. Teisest küljest on õigused ka loomadelt ja õigus valutult surra – isegi, kui kogu süsteem juba oma loomult on eetilisel hallil alal – peaks olema üks nendest. Asja lihtsustaks see, kui oleks kaljukindlalt võimalik väita, milline viis tapmiseks teeb loomale haiget ja milline mitte. Niikaua kui see aga täiesti kindel pole, ei jää muud üle kui läheneda asjale põhinedes olemasolevale informatsioonile.

Leian, et lõplik vastus peaks jääma igaühe enda otsustada ja ma loodan, et mu uurimisöö annab antud teemale adekvaatse tausta. Eestis on rituaaltapmine seadusega lubatud ja sõnavabadusega on lubatud ka sellele vastu olla.

Kasutatud kirjandus

Digitaalarhiiv DIGAR. Sõna „rituaaltapmine“ otsing. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=q&hs=1&r=1&results=1&oa=&txf=txIN%7CtXTI%7CtXAU%7CtXTA&txq=rituaaltapmine&dafdq=&dafmq=&dafyq=&datdq=&datmq=&datyq=&puq=&e=-----et-25--1--txt-txIN%7CtXTI%7CtXAU%7CtXTA----->

Donin, H. H. (1991). *To Be A Jew: A Guide To Jewish Observance In Contemporary Life*. New York: Basic Books

Dorff, E. N., Crane, J. K. (2016). *The Oxford Handbook of Jewish Ethics and Morality*. Oxford : Oxford University Press

Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit. *Eesti juudi kogukond*. Viimati külastatud 26.07.2020. <https://estblul-ervl.weebly.com/eesti-juudi-kogukond.html>

Gurin-Loov, E. *Juudid Eestis*. Eesti juudid - lühike ülevaade. 1990. Kättesaadav: https://muuseum.jewish.ee/history/jews_in_eesti_es.pdf

Heebrea keele transkriptsiooni soovituslikud reeglid eesti keeleruumi jaoks. Kättesaadav: https://www.us.ut.ee/sites/default/files/www_ut/heebrea_transkriptsioonireeglid.pdf

Jokton, K. *Juutide ajaloost Eestis*. 1992. Kättesaadav: <https://muuseum.jewish.ee/history/Jokton.pdf>

Kas rituaaltapmine on loomadele piinavam? (1932). *Postimees*, nr. 114, lk. 3, 19. mai. Kättesaadav: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19320519.2.34&srpos=2&e=-----193-et-25--1--txt-txIN%7CtXTI%7CtXAU%7CtXTA-rituaaltapmine----1932----->

Klein, I. (1979). *A guide to Jewish Religious Practice*. New York: KTAV Publishing House

Koostati loomakaitse seaduse eelnõu. (1936). *Postimees*, nr. 179, lk. 3, 7. juuli. Kättesaadav: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19360707.2.27&srpos=1&e=-----193-et-25--1--txt-txIN%7CtXTI%7CtXAU%7CtXTA-rituaaltapmine----1936----->

Lees, M. *Koššersertifikaat kui juudirahva ISO. Põllumajandus.ee*. 5. november. <https://www.pollumajandus.ee/uudised/2014/11/05/kossersertifikaat-kui-juudirahva-iso>

Loomade rituaaltapmine juudi ja Muhamedi usu kommete järgi. (1924). Waba Maa, nr. 12, 16. jaanuar. Kättesaadav: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=wabamaa19240116.1.3&srpos=4&e=-----192-et-25--1-byDA%2cbyAU%2cbyTI-txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-rituaaltapmine----->

Loomakaitseadus (18.12.2012). *Riigi Teataja*. Viimati kasutatud: 22.08.2020. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118122012018>

Rabinowitz, M. *A stunning matter*. 2001. Kättesaadav: https://www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/public/halakhah/teshuvot/19912000/rabinowitz_stunning.pdf

Rappaport, Y. *Fish Gelatin*. Kosher Certification. 2015. Viimati külastatud 21.07.2020 <https://www.ok.org/kosherspirit/fall-2015/fish-gelatin/>

Rohtla, K. (2015). *Eesti Loomakaitse Selts: seisame kindlasti selle eest, et halal ja koššer tapmist meie riigis ei seadustataks. Õhtuleht*. 12. november. Viimati kasutatud 28.07.2020. <https://www.ohhtuleht.ee/703328/eesti-loomakaitse-selts-seisame-kindlasti-selle-eest-et-halal-ja-kosser-tapmist-meie-riigis-ei-seadustataks>

Rohtmets, P. (2018). *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Printon

Sabar, Y. *Hebrew word of the week: Kasher/kosher*. Jewish Journal. 2016. Viimati külastatud 21.07.2020 <https://jewishjournal.com/current-edition/183285/>

Šois, S. (2019). Autori kirjavahetus. Tartu, 24. aprill.

Šois, S. (2017). *Juudi köök*. Tallinn: Pegasus.

Teine riigikogu. (1923). Päewaleht, nr. 196, 28. juuli. Kättesaadav: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=paevalehtew19230728.2.12&srpos=2&e=-----et-25-paevalehtew-1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-rituaaltapmine----->

The Law Library of Congress, Global Legal Research Center. *Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe*. 2018. Kättesaadav: <https://www.loc.gov/law/help/religious-slaughter/religious-slaughter-europe.pdf>

Williger, D. *Purity and Kashrut*. *Cross Currents*, 69 nr 3 2019, lk 264-276

Summary

***Shehita* in Estonia in the context of religious freedom and animal rights**

The aim of this bachelor's thesis was to give an overview of ritual killing in Judaism (*Shehita*), the attitude towards it and its regulation in Estonia now and during the first period of independence.

The Jewish dietary laws have been an important and integral part of their identity since biblical times. Their dietary laws are a considerable part of their collective body of Jewish religious laws or *Halakha*, which are described in detail in the Torah and Talmud as well as thoroughly reviewed in the post-Talmudic literature.

In Israel, where Jews make up the majority of the population, observing *Kashrut* is not an issue in society, but the same cannot be said of countries where Jews are generally in the minority.

Not much information is available about people's views on ritual killing in Estonia before the 20th century. However it's clear from subsequent existing material that attitudes in general have been rather negative, especially in the 20th century, generally trying to dispute the idea that ritual killing is a humane way of killing an animal.

Accordingly, the regulations established in Estonia tend to restrict ritual killing somewhat, but still do not prohibit it. The arguments, about who exactly has the right opinion on this issue, could last indefinitely since neither position is completely definite. On one hand, religious freedom is a human right that is applicable to everyone, so consequently there should be an automatic right to practice religion to the extent desired. On the other hand, animals also have their own rights and the right to die painlessly – even if the whole system is already in an ethical gray area by nature – should be one of them. This dilemma would be easier to answer if it could be stated with utmost certainty which way of killing an animal hurts them and which one does not. As long as this cannot be proven credibly to everyone, there is no choice but to approach the matter on the basis of the information currently available.

I believe that the final answer should be left for everyone to decide for themselves, and I hope that my research will help to provide an adequate background to this topic. In Estonia, ritual killing is allowed by law and by freedom of speech people are also allowed to be opposed to it.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Helena Jaska,
annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
Šehita Eestis usuvabaduse ja loomaõiguste kontekstis, mille juhendaja on dr
Anu Põldsam

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi
DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

1. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Helena Jaska
01.08.20